

Trávníček, František

[Úvodní část]

In: Trávníček, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl I, Věty interjekční*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1930, pp. [3]-10

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118762>

Access Date: 11. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ú v o d.

1. Mluvím-li o větách neslovesných, interjekčních (citoslovečných) a nominálních (jmenných) — na př. *on bác s tím, škoda ho* —, mám na mysli jako protějšek k nim věty slovesné *prší, učím se, žák čte* a j. Charakteristickou známkou těchto vět je sloveso, oněch pak nedostatek slovesa. Podle toho, je-li podstatnou částí těchto druhých vět interjekce či nomen, mluvíme o větách interjekčních nebo nominálních.

Lze rozlišovati tyto dvě skupiny vět, aniž je potřebí větu definovati, protože skoro všechny dosavadní definice jsou vlastně jen svědectvím toho, jak je obtížné větu definovati*. Tyto potíže vyplývají z toho, že si definice všímají z veliké části jak stránky psychologické, tak jazykové, gramatické, že se věta po této druhé stránce měnila, vyvíjela a že ani psychologický základ věty není a nebyval vždy stejný. Není pochyby o tom, že obě stránky věty mezi sebou souvisí, že je věta po stránce gramatické, ve svých výrazových prostředcích, odleskem obrazu, který se tvoří v naší mysli, v naší duši. Ale při tom se naskytá otázka, je-li nebo bylo-li tomu tak vždy, t. j. není-li snad někdy rozpor mezi stránkou gramatickou a psychologickou, a je-li nebo byla-li každá věta výrazem stejné představovací činnosti nebo výrazem představovací činnosti vůbec.

Na to nedovedeme přesně odpověděti hlavně proto, že neznáme dobře vývoj věty po stránce mluvnické, neboť sotva se lze nadíti, že bychom správně postihli psychologii lidské mluvy v dobách minulých bez znalosti její mluvnické stránky, t. j. jejích vý-

* U nás podává přehled definic věty O. Jiráni ve Skladbě jazyka latinského I (Praha 1915), 27 sl. — Z cizí literatury budiž uveden přehled B. Maurenbrechera ve Streitberg Festgabe (Lipsko 1924), 239 sl. — Z našich novějších pokusů o definici vět připomínám pokus Zábranského a Mathe-siův; viz v ČasModFilol. X, 1 sl.

razových prostředků; nelze nepřihlížeti k výrazovým prostředkům ani při zkoumání psychologie dnešní mluvy. Správnému poznání věty po stránce mluvnické byla však na překážku definice věty.

Většina definic věty vychází z ne docela správně pojatého psychologického stavu anebo dokonce přenáší z logiky do lidské mluvy pojem soudu. Tím byl pojem věty zužován a výsledkem toho bylo, že si jazykozpyt dlouho všiml jen některých vět, totiž vět slovesných, a že nevěnoval pozornost větám neslovesným, citoslovečným a jmenným. A neúplné poznání věty po stránce mluvnické brzdilo zase správné pochopení psychologických momentů.

Ze snahy dostatí se z tohoto začarovaného kruhu vznikla Kretschmerova definice věty, že je to slovní projev, jehož přímým základem je afekt neb projev vůle. V tom, že nevyklučuje jednočlenné věty, citoslovečné a jmenné, lze s právem viděti přednost této definice proti dotavadním definicím. A bylo by možné na ní přestatí, neboť konec konců nejde o nic jiného, než aby definice věty nebyla překážkou jazykového badání, aby ze syntaxe nevyklučovala větné typy, beze vši pochyby primitivní, jež se ještě v dobách historických drží vedle vět slovesných, a to v rozsahu nemalém. Starší jazykozpyt si vlivem logické definice těchto neslovesných vět vůbec nevšiml. V novější době proniká již vědomí o jejich důležitosti, ale přece je jen patrné, že podrobnějšímu zkoumání jich brání definice věty, protože v ní nejsou zahrnuty.

Dále než Kretschmer šel Zubatý. Ve Věstn. ČAkad. X, 525 sl., v Roczn. Slaw. II, 11 sl. a v LF. XLIII, 430 sl. ukazuje především na to, že je dnes definice věty nemožná, protože vývoj věty známe velmi nedokonale, a dále na to, že si mluvnice má všimati jako jindy mluvnické stránky věty. Rozděluje proto věty na neslovesné a slovesné, neslovesné pak dále na citoslovečné a jmenné. Zubatý tedy upouští vůbec od definice věty a žádá od mluvnice její podrobný popis. Toto stanovisko přejal Jirávi v uvedené latinské skladbě. Poněkud jinak, ale dosti podobně se dívá na větu rus. jazykozpytec D. H. Kudrjavskij ve spise Введение въ языкознание, 2. vyd., Юрьевъ 1913, str. 99 sl. Ukazuje na potíže definice věty, ač prakticky víme, co je věta, dále na to, že je věta forma výrazu myšlenky a že definice věty musí býti proto formální. Jeho definice zní takto (100): »věta je organisovaná jednotka řeči«.

2. Ve vědecké mluvnici je možné přestat na stanovisku Zubatého: není pochyby o tom, že je přednější úkol větu podrobně popsat než ji definovat podle neúplného materiálu a se zřením k logice nebo ke stránce psychologické. A je zcela nepochybně správné shora připomenuté dělení věty Zubatého, neboť mluvnice musí přihlížeti především k výrazové, formální stránce věty, musí pojímat větu jako mluvnický útvar; to je nutné také proto, že je pro starší vývojové fáze forma něco, co lze konkrétně postihnouti.

Postavíme-li se na stanovisko Zubatého, dospějeme k uvedeným kategoriím větným asi touto úvahou. Jazykové útvary jako *hřmi*, *píši*, *žák se učí*, pokládají se všeobecně za věty, a to jednak za bezpodměté (*hřmi*), jednak za podmětové (*píši* atd.). Řeknu-li *na!*, není to podle většiny definic věta. Ale tato interjekce má takový význam jako *vezmi si* nebo *vezměte si*, jež se za větu pokládá; má tedy interjekce větný význam jako věta slovesná. U Kašíka 146 čteme: *přišetím k pazderňi, bác na dveři*; u Hoška Uk. 52 pak: *jak sem přilítla k pazderňi, tak sem bácla do dvírek*. Není potřebí dokazovati, že citoslovce *bác* má též větný význam jako sloveso *bácla*. Podobně má jméno *třeba* v *třeba to udělati* též význam jako *je třeba to udělati* nebo *musíme to udělati*; vokativ *Toničku*, pronesený matkou pozorující, že si její synek s něčím neopatrně hraje, má též význam jako slovesná věta *dej pozor!* nebo *nechej toho!* a pod.

Citoslovce a jména mají tedy často touž větnou funkci jako věty slovesné, jimž se název věta přikládá všeobecně. Ale pak není překážky, proč bychom neoznačovali názvem věta také citoslovce a jména s větnou platností. Bylo by možné omeziti název věta na věty slovesné a neslovesné věty označovati, jak se často děje, názvem »kusé věty«, »větné ekvivalenty«, »Satzvikariate«, »Satzstücke«, »Satzfragmente« a pod.; nebo říkati slovesným větám »Vollsätze« a neslovesným »Kurzsätze«. Na názvech tolik nezáleží, jen když jsme si vědomi toho, že předmětem mluvnického badání musí býti nejen »Vollsätze«, nýbrž i »Kurzsätze« atp. Vidíme-li však, že se názvy »Kurzsätze« atd. vymyšlejí nezřídka proto, aby se neslovesné věty kvalifikovaly jako méně cenné a nezasluhující téže pozornosti jako věty slovesné, raději se jim

vyhne, protože jazykozpyt má povinnost všímáti si všech vět-
ných typů stejně a dokonce nemá právo vylučovati některé typy
jen proto, že se nedají vtěsnati do staré definice. Kromě toho tyto
názvy hledí aspoň z části k stránce psychologické; viděli jsme však
v § 1, že je lépe k ní nepřihlížeti. Nazveme-li věty typu *prší, žád
se učí* podle mluvnické stránky větami slovesnými, je pak nutné,
abychom věty typu *na! a třeba* označili rovněž podle mluvnické
stránky, a to za věty neslovesné, dílem interjekční, dílem nomi-
nální.

3. Neslovesné věty zastihujeme v historické češtině a ve všech
indoevrops. jazycích vedle vět slovesných, ale vývojově jsou to
starší větné útvary než věty slovesné. Tomu nasvědčuje nejlépe
jejich výrazová primitivnost, nedokonalost. Slovesná věta *bácla
jsem na dvěře* (viz v § 2) vyjadřuje zřetelně osobu, číslo, způsob
a slovesný rod, t. j. tyto významové kategorie jsou patrné z tvaru
samého, avšak v interjekční větě *bác na dvěře* tomu tak není. Jde
zde arciž o 1. os., o sing. atd., jako ve větě *bácla jsem*, ale tyto
významy vyplývají ze souvislosti, z věty *přiletím k pazderně*,
s níž tvoří věta citoslovečná souvětí: podle *přiletím* se domýšlíme,
že *bác* = *bácnu* nebo *bácla jsem* (nebož *přiletím* je tu praesens
historicum). Samo o sobě nevyjadřuje *bác* ani osobu ani číslo atd.
A v různé souvislosti může míti *bác* různé významy; řeknu-li *přišel
a bác na dvěře*, znamená *bác* 3. os. sing. praeterita; v souvětí
přišli a bác na dvěře, znamená *bác* 3. os. plur. Podobně jsou samy
o sobě, t. j. po stránce tvarové, výrazové, nezřetelné věty jmenné;
na př. věta *škoda* nevyjadřuje praesens sama o sobě, nýbrž jen
v souvislosti: *povídal A, že B nepříjde; škoda!* Podrobněji o tom
v II. díle.

Nehledíme-li k této výrazové nezřetelnosti, neurčitosti, můžeme
říci, že citoslovce mají takový význam jako slovesa: *bác* = *bácl jsem*,
bácla atpod. Poněkud jinak je tomu se jmennými větami, jež lze jen
zřídka nahraditi slovesem; na př.: stč. *náhle!* = *klidte se atp.*
II. § 10₁; *strach*, by jeho (prstenu) neztratil = *strachuji se*
(tam.). Nejčastěji má jmenná věta takový význam, který lze vy-
stihnouti jménem se slovesem *býti*: *škoda!* = *je škoda*; *třeba* to
udělati = *je třeba* atpod. Ve všech případech je buď citoslovce
nebo jméno podstatnou částí věty, útvaru s větným významem,

jako je ve větě slovesné sloveso. Proto tedy klademe vedle sebe nebo proti sobě věty slovesné a neslovesné.

Nezřídka shledáváme jak ve větě citoslovečné, tak ve jmenné i jiné výrazy, adverbia nebo jména: *najednou bác na okno; škoda ho; ubohý člověk!*; *ten žblunk do vody* atpod. Jsou to příslovečná určení, předměty, podměty nebo přívlastky, jež jako ve větě slovesné jen doplňují základ, kostru věty a nejsou to části podstatné. I docela formální výrazy, spojky, vyskytují se ve větách neslovesných: stč. *jak mě hanba, však povědě* = jakkoli, ačkoli (je) mi hanba, přece povím. Podrobněji o tom v II. díle. V těchto a pod. případech je třeba mítí na mysli, že je podstatnou částí citoslovečných vět citoslovce a podstatnou částí vět jmenných to jméno, jež lze nahraditi slovesem (*hanba* = *hanbím se*), nebo k němuž lze přidati sponu *býti* (*škoda* = *je škoda*).

Výrazová neurčitost byla beze vší pochyby příčinou toho, že se jazyk neslovesných vět časem vzdával a že časem zobecněly věty slovesné. Časem, t. j. v dobách, kdy už věty slovesné existovaly jako druhá fáze ve vývoji indoevropské věty. Jsou dva způsoby, jimiž si jazyk vytvořil modus vivendi vět neslovesných se slovesnými. První záleží v tom, že věty neslovesné nabyly formálně povahy slovesné, že byly verbalisovány; tak z *bác* vzniklo *bácl, bácla, bácnu* . . ., skutečné sloveso *bácnouti*; ze jmenné věty *škoda* vznikla slovesná přidáním sponového slovesa *býti* (*je škoda* . . .), atpod. Druhý způsob je zánik větné platnosti neslovesných vět; tak na př. jmenná věta *dnes týden* ztratila větnou platnost a stala se adverbialním určením slovesné věty, s níž původně tvořila souvětí: *dnes týden jsem tam byl* (viz II. díl).

Přes svou výrazovou neurčitost drží se neslovesné věty tu ve větším, tu v menším rozsahu ve všech jazycích indoevropských po celou dobu historickou až do dneška. V českém jazyce historicky doloženém mají slovesné věty číselnou převahu, ale obojí věty neslovesné jsou ještě živým typem. Užívá se jich zejména v mluvě citově zabarvené, vzrušené, kde sama situace a posunky napomáhají výrazové zřetelnosti, umožňují domýšletí se snadno těch významů, jež neslovesné věty svým tvarem zřetelně neoznačují. Ale i v řeči klidné se shledáváme velmi často s neslovesným typem větným. Je to všude tam, kde jeho výrazová neurčitost příliš nevdává a když

se mluvící osoba úmyslně vyjadřuje stručně. Kromě toho v jistých ustálených případech, kde si však již nejsme dobře vědomi větné platnosti neslovesných vět, zejména jmenných.

Z povahy staročes. památek lze si vyložit, že v nich neshledáme tolik příkladů na některé neslovesné věty jako v lidové mluvě novočeské. Platí to o citoslovečných větách onomatopoických, jejichž užívání předpokládá značnou živost mluvy. Na druhé straně se však vyskytá v starším jazyce neslovesný typ nezřídka častěji než dnes. To souvisí s jeho vývojem; tak totiž, že v starším jazyce zastihneme starobylejší stadium vývojové, kdy neslovesné věty bývaly vůbec hojnější, kdy se jejich větná platnost cítila živěji než dnes. V novočes. jazyce spisovném shledáváme neslovesné věty, nehledíme-li k ustáleným případům, hlavně tehdy, vyjadřuje-li se auctor spíše lidově než knižně. Spisovná slovenština jako mnohem mladší mluva spisovná, mluva s ne tak dlouhou tradicí, je často bližší lidové mluvě než spisovný jazyk český.

Chceme-li tedy nabýti správného obrazu o neslovesných větách v historickém jazyce českém, je potřebí přihlížeti stejnou měrou k jazyku staršímu, k novým jazykům spisovným a k nářečím.

4. 1. Podati takový obraz je úkolem této práce. Jistě to nebude obraz úplný, vyčerpávající, ale snad nebude nesprávný aspoň v celku; v podrobnostech bude nejen možno, nýbrž i třeba leccos doplniti, a důkladnější probádání některých jevů, než je možné při první synthese, přinese snad některé podstatné opravy.

Můj úkol je dvojí. Jednak chci zachytiti neslovesné věty v čes. jazyce potud, pokud zachovávají větnou platnost, pokud se větnou platností shodují s větami slovesnými. Tu mi jde o úplnost, arcíť nikoli o úplnost vyčerpáním všech dokladů, nýbrž typů. Jednak chci také ukázati, jak tyto primitivní větné útvary ustupovaly větám slovesným nebo zanikaly; na př., jak původní interjekční věty *to, ono* »hle« ztratily větnou platnost a staly se různými částmi následující věty, podmětem (*nejde to*), adverbium (dialektic. *toť to postav* = zde, tu), spojkou (staročes. *uzřě, ano* . . .) atpod., a jak při tom ztrácely i původní význam deiktický a nabývaly rozmanitých významů jiných.

Tomuto druhému úkolu se nelze vyhnouti, protože jde o vývoj, o historii původních neslovesných vět. Jazykozpyt nemůže přestati

jen na statickém popise toho kterého jevu, nýbrž musí stopovati i jeho vývoj, protože by mu pak unikala genetická příbuznost mnohých jevů a protože by nemohl leccos ani správně postihnouti, neřku-li vyložití. Je nutné si všimati vývoje neslovesných vět právě tak, jako nelze pomíjeti vývoj slovesných vět, na př. zánik jejich větné platnosti (to *prý* je pěkné; vezmi si *buď* to nebo ono atd.). Při větách neslovesných se nabízí zkoumání jejich vývoje dále proto, že je neobyčejně pestrý. Jdeť, jak jsem již připomněl, o primitivní větné útvary, jež si jazyk přizpůsoboval dokonalejšímu větnému typu, slovesnému. A tak máme možnost nahlédnouti do vývoje podstatných součástí jazykového organismu, možnost pozorovati jeho vývoj ještě v dobách historických a podle něho i v dobách předhistorických, ba v samých začátcích jeho vznikání. Snad po žádné jiné stránce se náš jazyk ještě v dobách historických nemění tak podstatně jako právě ve větosloví. Uvidíme, že podrobnější sledování vývoje neslovesných vět přináší skutečně hojný užitek. Dovedeme si při něm vyložití tolik různých jazykových jevů, jak po stránce větné i druhové platnosti, tak po stránce lexikální; vidíme, jak zanikají věty, jak se vyvíjejí části věty (podmět, adverbium, spojky, částice), jak vzniká osobní a ukazovací zájmeno, náladový význam, potakací, časový, místní atd., jevy, jež by jinak často ucházely naší pozornosti a jež bychom jinak sotva postihli v jejich genetické souvislosti.

Vývoj primitivních větných útvarů v čes. době historické je pokračování vývoje z doby předhistorické, a to nejen z předhistorické v užším smyslu, t. j. v začátcích samostatného vývoje češtiny historicky nedosvědčených, nýbrž i ve smyslu širším, t. j. v periodě praslovanské i předslavanské. Tento vývoj je často nepřetržitý, plynulý, takže nelze dobře oddělovati to, co vzniklo v době historické, od toho, co je starší. Tu se stýká historická mluvnice se srovnávací. Mně jde arciť především o vývoj v čes. době historické.

2. Výklady o neslovesných větách jsou jedna z kapitol patřících do větosloví, do nauky o větě. Náleží do ní arciť i výklad o větách slovesných. Jiné kapitoly větoslovné se týkají spojování, skládání vět (tu jde jednak o samostatné věty, jednak o souvětí, paratactické a hypotactické) a částí vět (dále jejich shody, pořádku atpod.). Jak nazvati souhrnně kapitolu o neslovesných a slovesných

větách se zřením k oněm ostatním kapitolám větoslovným? Snad výklady o formální stránce věty nebo spíše o větě jako celku. Jde v nich o to, čím se od sebe odlišují různé věty jako celek. Po té stránce lze tedy rozeznávat dvojí věty: neslovesné a slovesné, a první lze dělit na věty interjekční a nominální.

3. Na důležitost neslovesných vět už dobrých třicet let upozorňuje slovem i tiskem **J. Zubatý**; srovn. v § 5 a 20. Konkrétně pak vyložil vývoj některých interjekčních vět ve dvou studiích (I, II, viz zkratky), jež mají epochální význam, třebaže jsou vlastně jen programové. Druhá z nich -- časově první -- je zvláště důležitá, protože v ní Zubatý dokázal interjekční povahu neuter ukazovacích zájmen. To je podle mého mínění největší jazykozpytný objev v novější době, protože nám otvírá vhled do vývoje netušeného množství jazykových jevů, připomenutých shora sub 1.

Poměr mé práce k tomu, co vykonal Zubatý, bude čtenáři jasný při jejím čtení. Zde jen připomínám, že to, co přináším v této práci jako výsledek svého vlastního pozorování, konaného již od posledních let universitního studia, vzniklo ze zájmu, který ve mně vzbudily jednak publikované práce Zubatého, jednak jeho universitní čtení. Konám jen milou povinnost, když to připomínám s upřímnými díky a když tuto práci svému velikému učiteli věnuji.

Kol. prof. B. Havránek srovnal mi řadu výpisů z pražských rukopisů a A. Gregor se mnou četl lomenou korekturu. Oběma srdečně děkuji*.

* Zatím vydávám I. díl své práce; II. vyjde bohdá v blízké době. Odkazuji k němu číslicí II.